

BOĞAÇ HAN HİKAYESİNDE DAVRANIŞ ANALİZİ

Muştala ARSLAN*
Milay KÖKTÜRK**

Halkbilimi ürünlerinin ve bunlar üzerindeki yapısal incelemelerin, derleme ve katalog çalışmalarından ibaretle kalmaması için, elde edilen veri ve sonuçlar üzerinde reflektif çalışmaların yapılması, ürünlerin derin analizi ile özünün yakalanması, değerler sistematizasyonunun kurulması gerekir. Dolayısıyla destan, halk hikâyesi vb. gibi ma*seri vicdanda ortaya çıkan sözlü ürünlerin farklı açılardan ele alınıp incelenmesi zorunlu bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

Bu yüzden halkbilimi ile ilgili çalışmaların artık yapısal yöntemlerin statik kalıplarını aşmaları gerektiği kanaatindeyiz. Eksikleri farkedenden ve bu alandaki çalışmaların gerekliliğine dikkat çeken bazı araştırmacıların, milli kıymet hükümlerinin incelenmesine yönelip, halk davranışları arasında sistematik bir münasebetin olduğunu düşündükleri¹, manevi kültür öğelerinin psikolojik bir anlam taşıdığı ve tasvir edilen kahramanların "...muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil..." ettiğini belirttikleri², halkın metafiziği olan kültür değerlerinden analitik tarzda sonuca gidilebileceğini³ ifade ettikleri görülmektedir.

Çalışmamızda halkbilimi ürünlerinden bir kesit alınmış ve "davranış-lutum-değer" analizi yapılmıştır. Şunu öncelikle belirtmek gerekir ki, yaygın olmayan bu yeni tarz yaklaşım metodik anlamda henüz sistematizasyon aşamasında olan bir deneme özelliği taşımaktadır. Bu tarzın, öz ve temel değer tespitini amaçlamayan, eserin kurgusunu belirleyen, dış şartların ferdi yapıdaki etkilerini veya ferdi yapıda olanın kurguya olan etkisini belirleyen klâsik tahlil metodundan farklı olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu alanda ülkemizdeki en büyük eksikliğin, halkbiliminin epistemolojik, ontolojik ve metodik temellerinin belirlenmemesi olduğunu ifade etmek zorundayız. Bu eksikliğin giderilmesinde en büyük görev felsefecilere düşmektedir.

Çalışmamızda seçtiğimiz kesit Dede Korkut Kitabı⁴ ilk hikayesi olan "Dirse Han Oğlu Boğaç Han" hikâyesidir.

Hikâyedeki kahramanların davranışları, " fertlerarası, fert-toplum/grup arası, fert-nesne arası" olmak üzere sınıflandırılmış, davranışlar yapısal ve fonksiyonel unsurları itibarıyla analiz edilmiştir. Bu sınıflama davranış öznelinin yön-

* Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Böl. Araştırma Görevlisi

** Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Böl. Araştırma Görevlisi

1 Ruth Benedia, **Krizantem ve Kılıç**, Çev. Türkan Turgut Türkiye İş Bankası" Kültür yay.. 3.Baskı,1984,sh.13,

2 Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri** Dergah yay.. İst. 1985. s. 5

3 David Kreck-vd., **Cemiyet İçinde Fert**, Çev. Mümtaz Turhan. 2. Baskı. MEB. yay. İstanbul 1983. II.cilt.sh. 125-126.

4 Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, TKAE. yay., Ankara 1964

limlerine göre yapılmıştır. Farklı eserlerin incelenmesinde sınıflamaya yeni yönelim türlerinin de (ferdi- gruplararası vs.) eklenebileceğini belirtmek gereklidir. Ayrıca lasnifc esas yönelimlerin kategorik düzeyde ele alındığını, kategori içeriğinin davranış öznesi-nesnesi açısından farklı davranış türlerinden oluştuğunu ya da oluşabileceğini gözönüne almak gerekir.

Gerçekte insan davranışları kompleks unsurlar içerir ve çözümlenmesi zordur. Bu durum karşısında, incelememizle ilgili olarak şunu belirtmekle fayda görüyoruz :

Bu ürünler, halkın bilinç alanında gerçek anlamını bulduğu ye ruhunda toplumun hayat görüşünü temsil eden idealize edilmiş tipler şeklinde kendini gösterdiği¹ için, incelediğimiz eserdeki kişilcriddt davranışlarının dinamiklerini kendi içinde taşıdığı ve metinde yeterince ifadesini bulduğu varsayım olarak kabul edilmiştir.

-i- •

Hikâye davranışlar dizisi açısından fert-toplum/grup kategorisine giren bir davranışla başlamaktadır. Bayındır Han'ın toyuna gelen Dirse Han'a kara çadır gösterilince, o, tepki gösterir, diğerleri ile kendini mukayese ederek sebebini sorar; "... bugün Bayındır Han'dan buyruk şöyledir kim, oğlu kızı olmayanı Tanrı Tealâ kargayıptır, biz dahi kargaruz dinişdür..." cevabını alınca kalkar geri döner.

Burada Bayındır Han'ın buyruğuyla ortaya konulan, geleneksel olan sosyal statülerin -orun- farklı biçimde yeniden belirlenmesi ve bunun kabulü. Özünde •"grup/toplum davranışındır. Çünkü, Bayındır Han bir tek fert değil, toplumun temsilcisi, aynası durumundadır. Temel motif, ilk planda oğlu, ikinci planda kızı olanların taltif edilmesidir. Bu sosyal davranışta çocuğu olmayanların yeri "karrandır. Belirlemenin temellerinden biri de "Hak Tealâ'nın kargamast" dır, onlar taltif edileceklerin dışındadırlar. Karganmış olma bu motifin kaynağı olan tutumlardan biridir. Fakat esas tutum, toplumda çocuğa verilen fevkalâde önem, çocuğun yerinin adeta hayati niteliğe haiz tarzda belirlenmesidir. Tutumu motive dönüşecek derecede etkileyen ve temelini oluşturan değer ise bizatihi "çocuk"tur. Onun varlık olarak Önemi gelecek açısından olduğu gibi, evlât oluşundan, ona sevgi duyulmasından da kaynaklanabilir. Fakat "•çocuğun" değer olduğu açıktır. Üstelik onun olmaması hali, yani değere sahip olunmaması, ilâhi varlığın bir cezası gibi nitelenmiştir. Bu değerın temellerini ilâhi değer alanında bulduğu da söylenebilir.

Dirse Han'ın içine düştüğü zor durum karşısında gösterdiği karşı davranış - evine gelmesi- ve sonrasındaki davranışlar, farklı bir insan psikolojisi göstergesidir. Öncelikle Dirse Han'ın statüsünün aşağı seviyeye düşürülmesine -ki bunun, onun onurunun yaralanması olduğu söylenebilir- rağmen sorgulayıcı bir tavrın ardından "Bayındır Han'ın buyruğu" ve bu buyruğun ilâhi varlık alanında temellendirilmesi karşısında boyun eğme davranışı göstermesinin temel motif, anlık olarak onurunu korumak, tutumu da sosyal ve ilâhi otoriteye bağlılıktır.

5 Mehmet Kaplan, a.g.c, sh.67

Dirse Han, bu durumuna rağmen egoist bir tutum oluşturmamıştır. Buna paralel olarak da davranışın öznesi de nesnesi de kendisi olmuştur. Davranışın altında yatan temel değer, siyasi/sosyal ve ilâhi varlığa duyduğu inanç, teslimiyet, daha genel bir kavramla ifade edilirse "itaat"tir.

Dirse Han'ın evine dönmesiyle birlikte karşılaştığımız davranışta, bir bölümüyle Öznesinin kendisi, nesnesinin eşi olduğu; diğer bölümüyle karşılıklı yönelim İfade eder nitelikte, "fertlerarası" kategorisi görülmektedir. Dirse Han eşi ile çocuksuzluk problemini Önyargısız olarak tartışır.

Davranışın motivisi problemi yapıcı tarzda çözmeye isteğidir. Bunu, davranışın en önemli yapısal unsuru olan "tarz"da sergilemiştir. Tarzda, öfke değil derin bağlılık hakimdir. Bu molivin genel bir tutum yapısı vardır; o da hayat tarzını paylaşmanın bilinç alanında derin bir sevgi-saygı içeriğiyle yerelmasıdır. Dirse Han'ın onurunu yaralayan -eşinin de muhtemel sebep olabileceği- duruma rağmen, eşinin, "başının bahtı, evinin tahtı" olması ve beğenmenin anlamlı tarzda ifadesi, aslında bu tutumdan kaynaklanan ve davranış tarzını belirleyen öğelerdir¹.

Bu davranışa karşılık, eşinin davranış yönelimi ve tarzı da. aynı tutumun. sevgi-saygı-bağlılığın bilinç alanındaki derin izleri ve mevcudiyetinin, eşinde de olduğunu göstermektedir. Buradaki fertlerarası davranışta kuruluşu, varlığını sürdürmesi ve fonksiyonu itibariyle "aile" yüksek değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerle oluşan o birliktelik, temel bütünlük, saygı-sevgi-hoşgörü ve bağlılığın derüni tarzda şekillenmesi ve algılanmasını sağlamaktadır.

Dirse Han ve eşi toy düzenlerler, "tepe gibi et. göl gibi kıımız' yığarlar, açları doyurur, açıkları giydirir, borçluyu borcundan kurtarırlar. İnanç planındaki kategorisi "hayır" olan bu davranışın ilk ve en temel motivisi. "bir ağzı dualının alkışını almak"tır. "Evin tahtı" nitelemesine yakışır biçimde bir tavırla eşinin "toy düzenle" telkini de bir diğer motiv olarak düşünülebilir. Fert-toplum yönelimi kategorisindeki davranışın motivinin kaynaklandığı tutum ise. "duanın kabul şartlarına olan inanç"tır. "Hayır" ile, "ağzı dualının -ki, yaratıcının kendi indindeki makbul kulu/ kulları- dua etmesi" dileğin kabulüne yol açacak, böylece problemleri çözülecektir. Burada ilâhi varlık alanına bağlılık ve o alanla ilişki kurma tarzı da tutumun başka bir yönüdür. Temel değer ise, yaratıcıya "iman"dır.

-II-

"Ağzı dualının alkışı" ile problem çözülür, çocuk doğar, büyür ama henüz belli statüye sahip, toplum üyesi bir fert olarak algılanmaz. Toplumun gerçek anlamda üyesi olabilmek için, fizyolojik olarak büyümek yetmez, bu kişinin "kendini kanıtlaması" gerekir.

Fert olarak kabul edilmeyi sağlayan davranışlar dizisi, ilk planda farklı yönelimler göstermesine rağmen, gerçekte ve asıl olarak fert-toplum yönelimini yansıtır. Öncelikle çocuğun "boğadan kaçmayıp, onu öldürme" davranışı fert-nesne ilişkisi içerir, çocuğun kahramanlığının -ki bu, bir kendini kanıtlamadır- somut tarzda ortaya çıkmasıdır. Motivisi, kendini kanıtlama isteğidir. Tutum ise, çocuğun mücadeleci yapısıdır. Ancak, mücadeleci yapı tutumunun karakteristik vasfı, aklın problem çözücü tarzda kullanılması ya da problem durumun akıl süz-

geçinden geçirilmesidir. Dolayısıyla ortada "akla dayalı mücadeleci tutum" vardır. Buradaki kahramanlık davranışının temel değeri ise, "akıl"dır.

Kahramanlık davranışı ve ona bağlı ortaya çıkan davranışlarda sosyal nitelikteki motivleri görmek mümkündür. Çocuğun davranışının ardından ona ad verilmiş, toplum onu kimliğiyle beraber üyesi kabul etmiş, "taht ve mal mülk" verilmiştir. Bütün bu davranışlar fert-toplum yönelimlidir. Fert açısından bakıldığında, kendini kanıtlama zorunluluğu duyan fert mücadeleci olmak zorundadır. Esasen "ad verme geleneği" genel bir tutum niteliğindedir. Ferdin bu tulumdan kaynaklanan moliv/motivlerle gösterdiği davranış, onun niteliklerinin bilinmesini sağlar. Ad verilmesi ise, niteliğe uygun belirlemedir. Dolayısıyla buradaki temel değer "liyakat" olduğu düşünülebilir.

Sürecin işleyişine değer açısından bakıldığında; "liyakat" değeri, niteliklere uygun belirlemeyi ifade eden bir tulum ve bu tutumun gelenek haline gelmesine; niteliği belirlenmeyene/kendini kanıtlamaya ad verilmediği için, ferdin ad kazanma zorunluluğu duyması öznel olarak mücadeleci tutuma ve bu doğrultuda güçlü bir motive, motiv de davranışa yol açar.

Toplumu temsil eden Dede Korkut'un ad vermesi, istekleri, temennileri ve bunların Dirse Han tarafından yerine getirilmesi, yönelimi itibariyle ferde has gibi görünmesine rağmen, bizi, davranışın, gerçekte fert-toplum ilişkisi çerçevesinde geliştiği sonucuna götürür. Dede Korkut hem en temel sosyal değeri hem de sosyal tutumlar! yansıyan bir semboldür.

Buradaki davranışlar dizisinin karşılıklı yönelimlerinde büyük bir tutarlılık, tamlık olduğu görülmektedir. Fert toplumun temel değerlerine uygun davranmış, bunun karşılığında toplum da verdiği statü ile onu "bağımsız varlık alanı kazanmış fert" konumuna getirmiştir. Davranışların her birinin, kendi içinde, (değer-tutum-motiv-gerçekleşme süreci İtibariyle) yapısal ve fonksiyonel öğelerinin uyumu: birbiri karşısında da uyumlardan doğan eşdeğerliliği vardır.

Olayların bu gelişim aşamasında ikinci bir hareket alanıyla; Dirse Han-Kırk Yiğit-Boğaç Han arasındaki karşılıklı davranış tarzlarıyla ortaya çıkan, entrik davranışlar alanıyla karşılaşmaktayız. Boğaç Han'ın taht, beylik ve mal-niülk kazanmasıyla kendileri geri planda kalan kırk yiğit, "haset eyleyerek", oğullu babaya kötüyüp, babayı oğluna karşı kışkırtarak ikisinin arasını açmak isterler ve gerçekleştirirler. Burada bir davranışlar dizisi meydana gelir:

- a) Kırk yiğidin Boğaç Han'ı kötüleme davranışı.
- b) Dirse Han'daki tavır değişikliği.
- c) Dirse Han'ın oğluna karşı hareket zemini. (Av tertipleme)
- d) Onu oklaması.

Kırk yiğidin davranışının temel motiv, kaybedilen/kaybedildiği sanılan statünün geri kazanılması isteğidir. Esas tutum bencillik olmakla birlikte, karakteristik niteliği haset, çekemeinc/likdir. Olumsuz bir tutumun temel değerinden bahsetmek mümkün değildir. Teorik olarak kırk yiğide yaptıklarının doğru olup olmadığı sorulsa, doğru olmadığı söyleyeceklerdir. Bu sebeple tulumun değerle

bağlantısında, "değerlere ters düşme, bencilliğin hasetle birleşmesi sonucu temel değerlerden sapma" şeklinde belirleme yapmak mümkündür.

Dirse Han'ın av tertiplemesi davranışının motivisi, oğlunu avda oklaması şeklinde yapılan telkinlerdir. Oğlunun av esnasında babasını sevindirmek için gösterdiği davranışların, babası tarafından -telkinlerle- farklı algılanması, algıları etkileyen faktörlerden "ziliin durumu" faktörüne bağlanabilir.

Bu davranış dizisinin en çarpıcı kısmı, Dirse Han'ın telkinlere inanarak oğluna karşı geliştirdiği olumsuz tutumun, onda oluşan tavrın gerekçeleridir. Söylenenlere göre Boğaç Han "kendi başına buyruk, babasını tanımaz, kendi insanlarına zulmeder, kızları kaçıırır, ak sakallılara saygısız davranır ve küfreder, ak pürçeklilere sarkıntılık eder." Ayrıca bütün bunların Bayındır Han tarafından duyulması ihtimali vardır.

Bütün bunlar, Dirse Han'ın oğlunu okla vurması davranışının temel tutum ve motivlerini oluşturur. Dirse Han'daki yeni tutumun en temel sebepleri, oğlunun yakarıda belirtilen ve sosyal hayat alanında reddedilen davranışları gösterdiğinin söylenmesi., bütün bunların Bayındır Han'ın kulağına gideceği endişesidir. Bayındır Han, burada kişi olarak değil, toplumun en üst düzeydeki bilinç alanı veya toplumun temsilcisi olarak düşünülmelidir. Bunların gerçekleşmesi durumunda Dirse Han'ın haysiyet ve şerefi lekelenmiş olacaktır. Oysa, Han'ın "elleri ve boynunu ak"tır. İlk tutum, toplumda şeref ve haysiyetiyle saygın biçimde yer alma idealidir. Kötüleme ile ortaya çıkan ise yeni bir tutumdur. Yani buidea tutumlar birbirinin temeli olmaktadır. Bunların temelinde yatan değer ise, "şeref ve haysiyettir.

Kırk yiğidin değerlerden sapma tutumu ve ona paralel davranışlarından oluşan entrikanın bütün unsurları düşünüldüğünde, onun gerçekten rasyonel olarak tertip edildiği sonucuna varılır. Özellikle kırk yiğidin iki grup halinde ayrı ayrı Dirse Han'a aynı şeyleri söylemeleri -ki telkin gücünü oluşturan Önemli bir tarzıdır- ve Boğaç Han'ı kendilerinin öldürmeyip Dirse Han'a öldürtme planları, entrik davranışın rasyonelliği ve tutarlılığının göstergesidir.

Fertlerarası davranış yönelimini yansıtan "Dirse Han'ın oğlunu okla sırtından vurması", baba-oğul ilişkisinin farklı bir boyutudur. Buradaki hareketin zem-bereği. Dirse Han'ın şerefini kurtarma isteği yanında, oğlunun av esnasındaki hareketlerini -telkinle- kendine kastetmek olarak algılama paralelinde, kendini koruma refleksidir. Bu molivlerin kaynaklandığı tutum, yukarıda da belirtildiği gibi, oğlu hakkında oluşturduğu yeni ve aleyhte algı-bügi- kanaat terkididir.

Davranışlar arası ilişki açısından bakıldığında zihinler arasında zıtlık olduğu görülmektedir. Boğaç Han'ın davranışlarının temel motivisi, babasını sevindirme, güven duygusu uyandırma isteği; tutumu ise, evlat olma bilinci ile babasının kendisiyle gurur duyması gerektiği kanaati: temel değer de aileye/babaya saygı-bağlılıktır. Babasının davranış-değer ilişkisi ise tamamen farklıdır. Yani, karşılıklı yönelimde davranış-değer eşdeğerliliği yoktur. Zira davranışlar kendi dinamikleri ile değil, entrika tertibiyle ortaya çıkmıştır.

Dirse Han, bütün bunlara rağmen, başka bir değeri -evlat değerini- yok saymış değildir. Zira davranışın gerçekleşme tarzı -sırtından vurma- ve oğlu düş-

tükten sonra "üzerine kapanma ve ağlama isteği", onun bu değere bağlı kaldığını, ancak bu değerden kaynaklanan motivin. davranışa dönüşmemesine rağmen "temel değerler çatışması" yaşadığını belirlemek mümkündür. "Neden sırtından vurmuş olabilir?" sorusuna, "yüzünü görünce ok atmaya kıyamabilirdi" cevabını vermek mümkündür. Buradaki eşdeğer olmayan davranışların yansıttığı değerler çatışmasında "sosyal¹ olan -şeref, haysiyet-, "ferdi-psikolojik" ağırlıklı olan dan -evlat- üstün tutulmuştur. Bu da. bizi, davranışlar örgüsü içinde "sosyal değer" ağırlıklı davranışların hakim nitelik taşıdığı sonucuna götürebilir.

-III-

Dirse Hân ve beraberindekilerin geri dönüşü esnasında anne çocuğu göremeyince acı duyar, nerede olduğunu sorar ve cevap alamaz. Dirse Han'ın cevap vermemesinde, kendi fiilinden duyduğu ızdırıp ve yaşadığı değerler çatışması etkilidir.

Burada annenin davranış yönelimi gerçekte çocuğundur. Dirse Han'a yönelim ise, çocuğu dolayısıyladır. Ancak, anne çocuğu ile karşı karşıya gelmiş, onun davranışı çocuk tarafından algılanmış değildir. Duygusal boyutta kalan bir tutum vardır; anne çocuğu için her türlü fedakarlığa, giyinip kuşanıp düşmandan öcünü almaya bile hazırdır.

Evlât değerinden kaynaklanan tutum, "ne olduğunu anlama" isteğiyle sorgulayıcı bir davranışa dönüşmüş, ama bütünüyle davranışa dönüşmemiştir. Buradaki temel değer olan "evlât değeri" nin ağırlığı, bizzat evlâdın varlığına bağlıdır, onun varlığında temeüenmiştir. Bunu tamamlayan ayrılmaz değer ise "analık duygusu"dur. Her ikisi de genel, ortak insani değerlerdir. Gücü itibarıyla kültürel yapılara göre farklılık gösterebilir.

Hikâyenin devamında, anne, kırk kızı yanına alarak oğlunu aramaya gider ve onu kanlar içinde bulur.

Yukarıda lam olarak davranışa dönüşmediği belirtilen tutum, bu noktada davranışa dönüşmüştür. Annenin çocuğunu bulduğu zaman gösterdiği davranışın yöneldiği alan "Kazılık Dağı", yani nesnedir. Çocuğunda ilk anda hayat belirtisi göremeyince dağa beddua eder.

Bu davranış, fert-nesne yönelimlidir. Tutum, "evlâdının felâketinin muhtemel suçlusu olarak dağı görme", temel değer yine "evlât sevgisizdir. Fakat buradaki insan-nesne ilişkisinin farklı bir boyutu sezilmektedir : Evlât sevgisi ve annelik duygusunun etkisiyle feryat, iç dünyasındaki ızdırabı bir şeye. özellikle gözlenebilir olana boşaltma. İlk planda her ikisi de insani duygu temellerine dayanır. Fakat özellikle ikincisinin -içini bir şeye boşaltmanın- tarzı ve boyutu, toplumumuzdaki insan-nesne (tabiat) ilişkisini karaklıcrize etmektedir.

İlk anda kendi varlığından bir parçanın felâketinin sorumlusu olarak algılanmakla beraber, nesne -Kazılık Dağı- yok olması istenen, lanetlenen bir konuma düşürülmez. Nesnenin kendi varoluşu ile ilgili bir problem yoktur, varlığının devamı istenmiş olmaktadır. Sadece insanlar tarafından değer verilen oluş hallerinin -suların akması, otların bitmesi vb.- olmamasını isteme ön plandadır. Dağın

varoluşu ile ilgili duygusal yaklaşım, kendinin ya da en kıymetli varlığının varoluşuna endekslenmiş değildir. Kendi en kıymetli unsurunun kaybı ile dağın en kıymetli unsurlarının kaybını isteme eşdeğer tutulur.

Nesnenin, insanın dünyasının dışına çıkması isteği için, varoluşunun varlığının değil, unsurlarının olmamasını isteme, Türk insanının tabiaü nesnel algılayışını gösterir. Bu algı sisteminde tabiatı kendine tâbi görme eğilimi yoktur.⁶ Aynı nesnel algılayış "Ümrai Kızın Türküsü"ndeki⁷ "akmayası çaylar..." feryadında da sezilir. Bu konudaki örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Olaylar örgüsü içinde tekil gibi görünen ama aslında bir "anlamlar manzumesi" halinde karşımıza çıkan kollektif ferdiyet, akim ve gönülün sesinden oluşan ahenkli bir senteze ulaşmış izlenimi vermektedir. Bu ahengi oluşturan, paylaşılan tarihî/kültürel evrenin yüksek anlam birlikleri olmalıdır. Bu tarz bir kültürel belirleme, ayrıca incelenmesi gereken bir konudur.

İnsan-nesne yönelimli davranışın gerçek sebebi fertlerarası (anne-evlat) yönelimde temellenir. Anne için bilinç alanının gerçek içeriği, çocuğunun durumuna ilişkin endişelerdir. İlk anda hayat belirtisi göstermeyen çocuk, kendine gelip annesine "bedduayı edecekse Kazılık Dağına değil, babasına etmesini" söyler. Fakat anne, derin üzüntüsüne rağmen babaya beddua etmez, oğlunu kurtarmak için ilâç yapar.

En değerli varlığı olan oğlunun durumunun müsebbibi olmasına rağmen babaya beddua etmemesinin temelinde aile değeri sezilir. Daha sonra da görüleceği üzere, oğlundan, babasını düştüğü zor durumdan kurtarmasını isterken söylediği "Baban sana kıydı ise sen babana kıyma" sözleri, aileye bağlılık değerinin, ferdi bilinç alanındaki yerini, taşıdığı sınırsız bir fedakârlık tutum ve değerini yansıtır. Yani burada "aile bağlılığı" ve "fedakârlık" değeri, temel değerler olarak karşımıza çıkar.

Hikayenin son bölümü şöyle gelişir : Çocuğun iyileşmesini haber alan namertler, entrikalarının ortaya çıkacağı endişesiyle Dirse Han'a açıkça ihanet ederler ve onu esir alıp düşmana teslim etmek için yola çıkarlar. Boğaç Han, babasını kurtarmak için onlarla savaşıyor ve kurtarır.

Bu olaylar serisinde şu davranışlar gözlenir :

- a) Dirse Han'ın esir edilişi, ona muamele tarzı.
- b) Annesinin oğlundan babasını kurtarmasını istemesi.
- c) Boğaç Han'ın babasını kurtarmaya gidişi.
- d) Babasının tanımadığı kişiye -oğluna- karşı tavır ve davranışı.

6 İnsan-tabiat ilişkisinin doğu ve batı dünyasındaki farklı konumunu burada gözlemlemek mümkündür. Doğu düşüncesinin genci karakteri "sistem yönelimli" olmasıdır. Bu da mevcut sistemi olduğu gibi algılama, kabullenme ve anlama eğilimini gerektirir. Oysa batı düşüncesi duyu-veri yönelimlidir. (John C. Condon. **Kelimelerin Büyülü Dünyası**, İnsan yay... İst.1995, sh.131-135) Duyulabilen aleme, tabiata egemen olmak problemi yaşanır. Özellikle Rönesans sonrası bu karaktere bürünen batı düşüncesinde tabiata hakim olmak için bilme tavrı sezilmektedir. (Macit Gökberk, **Felsefenin Evrimi**, MEB. yay. İst. 1979, sh.45-49) Dolayısıyla, doğu düşüncesinde "nesnel ve üzerinde yaşanacak mekân" olan tabiat, batı düşüncesinde "hakim olunacak, kendine tâbi kılınacak olgular alam-mekân" durumundadır.

7 Teke yöresi türküsüdür.

e) Boğaç Han'ın savaş içindeki ve sonundaki davranışları.

Esir edilen Dirse Han'a, hainlerin muamele tarzı özel bir anlam alanı oluşturur. Bu konu ile ilgili verilen mesajda, Dirse Han'ın kişiliğini ve sosyal konumunu belirleyen değerler gözlenmektedir.

Dirse Han'ın "elleri ve boynu ak"tn. Ak, şeref ve haysiyeti temsil etmektedir. Aslında kırk namert sadece Dirse Han'a değil, onu "ak elleri ve ak bonundan" bağlamakla, hem ferdi hem sosyal nitelik taşıyan "şeref ve haysiyet" değerine saldırmış olmaktadırlar.

Daha önce ele alındığı gibi, Dirse Han'ın bu değerler için evlâdından vazgeçtiği hatırlanırsa, "şeref ve haysiyet"ın sosyal düzenin temellerini oluşturan değerlerden olduğu neticesine varmak gerekir. Kırk namerdin saldırısı, kafirlerle işbirliğine yönelme şeklinde sonuçlanır. Dolayısıyla değere ihanet, düşmanla birleşme ile eşdeğer tutulmuş görünmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, annenin Boğaç Han'dan babasını kurtarmasını istemesi, aileye bağlılık ve fedakârlık bağlamındaki değeri yansıtmaktadır. Boğaç Han'ın babasını kurtarma davranışının temel motivisi, annesinin telkini, bu motivin kaynaklandığı tutum, aile fertlerine (anne-baba) duyulan bağlılıktır. Temel değer, yine ifade edildiği üzere aüe-fedakârlıktır.

Buradaki fertlerarası yönelimli davranışlarda (anne-oğul) karşılıklı olarak eşdeğerlilik vardır. Farklı kişilerin birbirlerine karşı davranışı aynı temel değerlerden kaynaklanır.

Boğaç Han, kırk namerde yetiştiğinde, Dirse Han oğlunu öldü zannettiği için, onu tanımaz. Namertlerin ona kötülük yapacağını anlayınca, daha önce aman dilemediği, kendini esir alıp giden hainlerden aman diler. Burada Dirse Han'ın davranışının temel motivisi, oğluyla özdeşleştirdiği "yiğit'i kurtarma isteğidir. Yaptığı hatanın da farkına varmıştır. Burada savunma mekanizmalarından "telâfi etme" eğilimi sezilmektedir. Davranışın değeri ise, yine evlat sevgisidir. Dirse Han'ın aman dileyip, gururunu ayaklar altına almasının sebebi de yine evlat sevgisinden mülhem olarak, tanımadığı bîr yiğit için kendini feda etmesi, yani fedakârlıktır.

Dirse Han'ın davranışının devamında yönelim, tanımadığı yiğide, oğlundadır. Davranış fertlerarasıdır. Kopuzunu eline alıp ona seslenir. Bu seslenişte, pişmanlığını, evladına kıymaktan dolayı kendi kendine üstlendiği sorumluluğunu görmek mümkündür. Kendisi için en üstün değerlerden olan evlat değerini, gaflet içinde bulunarak ihlâl edişi dolayısıyla, yine kendisi için önemli olan "hayatımdan vazgeçmekte, kendini feda etmeyi kabullenmiş olmaktadır. Bu davranışın motivisi-lutum-temel değeri içice girmiştir. Hepsini "evlat sevgisi" ile ifade etmek mümkündür. Ayrıca, sosyal-psikolojik değer olan "evlar değerinin sadece psikolojik nitelikteki "yaşama" değerinden üstün tutulduğu da görülmektedir.

Baba ile oğlu arasındaki fertlerarası yönelimli davranışın motivisi, tutum ve değerleri ile eşdeğerlilik taşıdığı görülmektedir. Çünkü, Boğaç Han hayatını "aklı şaşmış, biligi yitmiş koca" babası için ortaya koymaktadır. Anne-oğul ilişkisinde belirlediğimiz "aile" ve "fedakârlık" değerlerini burada da görmekteyiz. Yaptığı

bir halaya rağmen baba, kendinden vazgeçilecek biri değil, kendisi için hayat feda edilecek biridir.

Boğaç Han, namertlerle savaşır ve babasını kurtarır. "Kiminin boynunu vurmuş, kimini tutsak eylemiş"tir. Boynu vurulanlar savaşta karşı koyanlar, tutsak edilenler ise aman dileyip teslim olanlardır. Burada Türk milletinin savaş eliğini görmekteyiz. Aman dileyen güçsüz, aciz duruma düşmüş demektir. Onların da öldürülmesi pekala mümkünken, öldürülmeyip hayatlarının bağışlanması ve sadece esir edilmeleri, merhamet duygusu ve değeriyle, beylik gururuna dayanan affetme değerinin hakimiyetini gösterir.

SONUÇ

Davranış-motiv-tutum-değer analizi yapılan bu hikâyede ilk bakışta değerler örgüsü "aile değeri" etrafında yoğunlaşmış görünmektedir. Fakat değerler arası ilişki daha derin incelendiğinde, ilâhi temele dayalı değerlerin en üstte olduğu görülür. Onlar beşeri hayatın temel belirleyicileridir. "Tanrı* nın buyrukları" ve "ağzı duairmn fonksiyonu bunu gösterir.

Bu temeller üzerine kurulu sosyal değerler fert ve toplum için "en üst değer" kategorisindedir. Ferdi varlık alanına has değerler ise. "en alt" kategoriyi oluşturmaktadır. Aileye, çevreye ilişkin değerler bu iki kategori arasında yer alır. Örneklendirmek gerekirse; fert, şeref-haysiyet için ailesinin bir ferdinden - oğlundan- vazgeçer, aile fertlerinden biri için de kendi hayatından vazgeçmeyi göze alır.

Halkbilimi ürünlerinden aldığımız ve tarihî-kültürel evrenin parçası olan bir kesit üzerine yapılan inceleme bize, Türk toplumunun temel kültür değerleri sistematığının, onun ortaya koyduklarında, sadece ona has olanlarda saklı olduğunu göstermiştir. Burada şu sorular da akla gelebilir: Çağdaş ufukta biri olarak "ben"in, tarihî süreçten akıp gelen bu ürünlerle ilişkisi nedir ve nasıl kurulmaklardır? Bu ürünlerden anlaşılması gerekenler ya da bunlarda barınan anlamlar nelerdir? Bu veya benzer soruların cevaplanabilmesi ve sistematığın tanımlanabilmesi için bir kesiti incelemenin yeterli olmadığını belirtmemiz gerekir. Bu tür analitik çalışmaların yoğunlaşmasıyla, bu sistematığın daha açık biçimde ortaya konulabileceği ve pek çok problemin çözümünde etkili olacağı kanaatindeyiz.